

ТРАДИЦІЙНІ СЮЖЕТИ ТА ОБРАЗИ

Колективне дослідження **“Традиційні сюжети та образи”**¹ було виконане за задумом і участю професора А.Р.Волкова та його співавторів О.В.Бойченка, В.В.Курлика, Ю.І.Попова та П.В.Рихла в лабораторії порівняльного літературознавства при кафедрі теорії та історії світової літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Монографія побачила світ 2004 року тиражем 500 примірників. Такі перші відомості, які отримуємо, щойно розгорнувши книгу.

Структурно книга складається з трьох частин: теоретичного вступу і двох ілюстративних розділів, у яких представлено історико-літературне функціонування традиційних сюжетів і образів та їх взаємодію з іншими літературними категоріями. Перший і третій розділи повністю написані А.Р.Волковим, у другому розділі з восьми статей половина знову ж таки належить перу головного співпрацівника проекту. Таким чином, безпомилково можна назвати проф. А.Р.Волкова не просто ініціатором чи упорядником, а й все ж таки Автором з великої літери, який втілює у життя, перш за все, власне наукове бачення ситуації.

Слід зазначити, що трохи раніше, а саме 2001 року, у тих же Чернівцях під керівництвом А.Р.Волкова з'явився **“Лексикон загального та порівняльного літературознавства”**, який до сьогодні залишається одним з головних довідкових джерел літературознавців, викладачів та студентів. Той проект був своєрідним проривом після заідеологізованих і абсолютно застарілих у своїх оцінках **“Української літературної енциклопедії”** (К., 1988), котра так до сьогодні і не завершена, та **“Літературознавчого словника-довідника”** (К., 1997), який ще й досі пропонується у більшості бібліотек країни чи як не єдине видання, що має довідково-енциклопедичний характер і було видане в Україні. На жаль, знову ж таки тираж **“Лексикону”** у 2000 примірників не уможливив його надходження у всі бібліотеки країни, а пам'ятаю, коли перші примірники з'явилися на Петрівці, ми везли їх додому з Києва по декілька книжок для всіх знайомих, незважаючи на значне погрубшання валіз. І

правильно робили, бо до сьогодні **“Лексикон”** не перевидано, а інформація у ньому таки має вартість! Бо вже скільки вступних іспитів в аспірантуру складено за ним!..

Так от, саме в **“Лексиконі”** ми віднайдемо те, що буде покладено в основу нової колективної монографії, а це погляд на історію розвитку компаративістики (див., напр., статті **“Міфологічна школа”**, **“Міграційна школа”**, **“Антропологічна школа”**, **“Впливобогія”**, **“Типологічний підхід”** у **“Лексиконі”**, з яких скомбіновано перший підрозділ **“Основні питання компаративістики”** у новій праці), інформація щодо форм міжлітературних взаємозв'язків (відповідний розділ у праці **“Традиційні сюжети і образи”** майже абсолютно скомпоновано із матеріалів **“Лексикону”**, в яких дається визначення таким явищам, як переклад, переробка, запозичення, алюзія, аналогія і т.ін.) та ті матеріали, які стосуються безпосередньо теорії традиційних сюжетів та образів (відповідна інформація з **“Лексикону”** тут зазнала значного поглиблення і розширення). Тож, відверто кажучи, перший розділ нової монографії носить компілятивний характер і має вартість для тих, хто не опрацював у свій час **“Лексикон”**, або ж надає перевагу плинній розповіді, а не сповненим перехресними посиланнями статтям, з розмаїття яких іще треба зуміти скласти цілісне уявлення про те чи інше явище.

З іншого боку, на сьогодні в Україні ще не існує жодного підручника з компаративістики, окремі розвідки й статті залишаються розпорошеними по різних журналах, часописах, збірниках, матеріалах конференцій. Тож не дивно, що теоретичний вступ А.Р.Волкова до монографії, що її розглядаємо, включає в себе питання, які далеко відходять від теми, задекларованої у назві. Розглянемо їх докладніше.

Так, підрозділ **“Основні питання компаративістики”** по суті презентує історію становлення порівняльного літературознавства у XIX – на початку XX століть. Автор досить оглядово подає імена та назви робіт тих науковців, які спричинили появу генетичного та контактано-історичного підходу, що і започаткувало порівняльні дослідження літератур на новому науковому рівні. Досить схематично вказано на роль французької школи та ще менше уваги приділено сучасним тенденціям, які з'являлися протягом попереднього століття, зокрема, в американській школі компаративістики. Не згадується

також про так званий етап “другої кризи” літературної компаративістики, який характеризує сучасний стан справ і представлений значним розпорошенням предмету та об’єкту вивчення даної наукової дисципліни, яка від 90-х років ХХ століття претендує на розгляд якнайширшого кола питань на межі різних дисциплін, перетворюючись на метанауку та метатеорію. Більше уваги приділено розвитку типологічних досліджень, вказано на предтеч та засновників, визначено можливі рівні проведення подібних досліджень. Автор також не заперечує щодо можливостей використання у порівняльному літературознавстві інших допоміжних методів, таких як *“конкретно-історичний, літературно-лінгвістичний, структурний”* [с. 21]. Вважаємо, що цей список варто було б продовжити з огляду на стан сучасних критичних досліджень, які активно послуговуються психоаналізом, теорією архетипів, феноменологічним та герменевтичним підходами, семіотичними методиками прочитання тексту в контексті цілої культури, постколоніальним та мультикультуральним вимірами існування художнього твору, значної інтертекстуалізації та контекстуалізації літератури.

Наступний підрозділ **“Форми літературних взаємозв’язків”** складається в основному з термінів та їх визначень. При цьому автор дає тлумачення майже кожного з них безапеляційно, тобто представляючи лише єдино можливу точку зору, позбавляючи читача уявлення про багатовекторність таких визначень і часто відверту амбівалентність, що присутня у тому чи іншому понятті. Так, наприклад, на самому початку розділу визначається: *“Розрізняють: літератури, що впливають; літератури, що зазнають впливу (реципієнти); літератури-посередники”* [с. 27]. Знову ж таки, з огляду на сучасний стан справ у літературознавстві й у цілому в науці таке визначення видається малоприйнятним. Говорити про лінійність впливу на початку ХХІ століття не випадає можливим, адже і теоретично, і практично доведено, що немає “вищих” і “нижчих” літератур, тобто таких, що лише впливають, і таких, що лише піддаються впливам, подібний процес завжди виявляється різнорівневим, взаємообумовленим, складним, дво- або й багатобічним, а також нерозривно пов’язаним з іншими сферами людського буття – іншими видами мистецтв, новітніми інформаційними технологіями, різноманітними комунікативними сферами. Тобто

таке твердження могло бути актуальним років 50-60 тому, коли всі і всюди намагалися впевнити нас у місіаністичному впливові російської літератури на “літератури братніх народів” або, скажімо, затвердити канон в американській літературі, орієнтуючись виключно на твори “білих чоловіків англосаксів”, ігноруючи ті живильні сили, якими “літератури братніх народів” і літератури корінних американців та численних емігрантів уможливили постання великої російської та американської літератур відповідно.

Дискутивним видається і звернення А.Р.Волкова до перекладу в контексті порівняльного вивчення літератур. Однак дискутивним не в тому сенсі, що дана наукова дисципліна не має права займатися вивченням перекладів (думка, якої дотримуються деякі українські науковці, у той час як у всьому світі це визнана гілка компаративістики), а навпаки – значним звуженням ролі перекладів у міжнаціональному спілкуванні літератур. Серед функцій, що їх у такій ситуації виконують переклади, автор монографії називає лише дві: “Переклади розширюють естетичну сферу літератури й можуть навіть бути поштовхом для становлення в літературі певного жанру чи напрямку” [с. 28], “Переклади збагачують мову” [с. 29]. Навіть порівняно до визначення перекладу у “Лексиконі” останнє виглядає досить обмеженим. На загал, широкій дискусії щодо можливостей вивчення компаративістикою перекладів було покладено початок у статті Р.Т.Гром’яка “Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії” 2002 року.²

Досить цікаві погляди щодо взаємодії даних дисциплін, зокрема у руслі поняття літературознавчої рецепції, викладено у працях інших представників “тернопільської школи”: М.Лановик, З.Лановик, Б.Чуловського, О.Папуші та інших. Натомість А.Р.Волков приділив більше уваги такому явищу, як “переробка”, подавши досить вичерпну інформацію щодо цього виду рецепції. Автор також досить чітко відмежовує різновиди запозичень і подає досить однозначне визначення алюзії, літературної цитати, образної аналогії та ремінісценції, що, слід зазначити, робить далеко не більшість дослідників, надаючи перевагу визначенню всіх перерахованих інтертекстуальних включень як алюзивних.³ До речі, здається, проф. А.Р.Волков та його співавтори жодного разу не зверталися до теорії інтертекстуальності, яка виявляється

щільно пов'язаною із специфікою появи та функціонування традиційних образів, сюжетів і мотивів у сучасних літературних творах.

Представлений теоретичний матеріал та термінологічна уніфікація викликають певні питання ще й через те, що самі ж співавтори не завжди її дотримуються. Так, скажімо, А.Р.Волков послідовно вживає терміни *синхронний*, *напівсинхронний* та *несинхронний контактний зв'язок*, чи то *зіставлення*, а В.Курлик натомість говорить про *діахронно-типологічне функціонування традиційних сюжетних моделей*.

Тож, на наш погляд, перші два підрозділи потребують значного доопрацювання в плані введення сучасних поглядів на компаративістику, врахування досвіду вітчизняних та зарубіжних науковців у цій галузі. Також варто подавати широкий спектр поглядів на ту чи іншу проблему або принаймні давати зрозуміти, що такі погляди існують, адже більшість питань дійсно далекі від однозначних відповідей.

Нарешті, третій підрозділ безпосередньо присвячено теорії традиційних сюжетів та образів. Зупинимося на самому термініві “*традиційний*”. Ще донедавна в українському літературознавстві панувала тенденція до вживання сполук “*вічні образи*”, “*світові образи*”, “*вічні теми*” (див., напр., роботи П.Тичини, І.Журавської, М.Ільницького тощо), і лише наприкінці 80-х років у літературно-критичний дискурс поволі починає проникати термін “*традиційний образ*”, “*традиційний сюжет*” саме завдяки “*чернівецькій школі*”, натхненником якої був і залишається А.Р.Волков, а найактивнішим репрезентантом її набутків – А.Є.Нямцу. Саме у його численних публікаціях нові терміни здобули беззаперечне право на існування.⁴

А.Р.Волков у своїй монографії підходить до викладу основних положень досить послідовно, починаючи від визначень понять “*мотив*”, “*сюжет*”, “*образ*” та вказуючи на некоректність вживання поруч з ними слів “*вічний*” та “*світовий*”, які виявляються науково некоректними, гіперболічними, антиісторичними та неточними. Розділ дуже детально структурований і дає уявлення про можливості підходу до вивчення й типологізації традиційних сюжетів та образів (ТСО), подаються параметри вичленовування ТСО, систематизовано етапи становлення ТСО, паралельно подається велика кількість прикладів-ілюстрацій, які вражають широтою охоплення

матеріалу як за географічним, так і за історичним принципом, що свідчить про надзвичайну ерудицію автора.

У другому розділі функціонування традиційних сюжетів та образів представлено у широкій історико-літературній перспективі. А.Р.Волков став автором таких підрозділів: **“Від Адама до роботів: ТСО створення штучної людини”**, **“Страшний розбійник Мадей: регіональний ТСО у слов’янських літературах”**, **“Великий гетьман: традиційний образ української історичної генези”** та **“Бравий вояк і його молодший брат: становлення новітнього ТСО”**. Також у розділі представлено розробки В.Курлика **“Міф про Едіпа: діяхронно-типологічне функціонування традиційної сюжетної моделі”**, О.Бойченка **“Наївний мудрець Сократ: приклади амбівалентності традиційного образу”**, П.Рихла **“Легенда про невмируще кохання Трістана та Ізольди: ТСО середньовічної генези”** та Ю.Попова **“Робінзонада: традиційна сюжетна модель”**. Кожен з авторів залучає до свого аналізу широке коло текстів різнонаціональних літератур, досліджує обрану тему дуже детально і глибоко. Немає сенсу переповідати за авторів усі **“колізії”** побутування того чи іншого ТСО, варто лише зазначити енциклопедичний характер кожної розвідки, яка дає максимально повне уявлення про той чи інший образ та сюжет в історії української, слов’янської та світової літератури і культури, оскільки у цих практичних розділах автори широко звертаються і до інших галузей науки, техніки, мистецтва.

У третьому розділі **“ТСО та інші літературні категоріїФ** А.Р.Волков досліджує зв’язок між ТСО та такими літературними категоріями, як мотив і прийом, зокрема, прийом перенесення із теперішнього в історичне минуле; жанр, а саме літературний апокриф; літературні течії та напрями, точніше, традиційний сюжетно-образний матеріал у драматургії маяковсько-брехтівської течії; творчу індивідуальність письменника, яка представлена на матеріалі функціональності традиційного матеріалу у Т.Г.Шевченка.

Розпочинаючи перший підрозділ, автор наголошує, що *“дослідження аж ніяк не вичерпує розгляд усіх творів, де є таке перенесення”*, тобто перенесення з теперішнього в минуле. Однак кількість творів, що їх запропоновано, вражаюча. Одночасно плідним видається вирішення автором проблем історизму, з якими він неминуче зіткнувся, аналізуючи подібні мотиви.

А.Р.Волков дослівно досліджує середньовічне, ренесансне, класицистичне, романтичне, сучасне ставлення до історії, послуговуючись наративами, створеними у той чи інший час.

Щодо другого підрозділу, який присвячено апокрифам, хотілося б зазначити його теоретичну вагомість, оскільки тут автор звертається до таких наболілих понять, як “канон”, дискусії про який не вщухають у жодній із сучасних літератур та культур, а також “сучасний апокриф”, який визначається у порівнянні з власне апокрифом та у висновках перераховуються притаманні йому параметри, серед яких: одноепізодність, незмінність традиційної фабули, доповнення новим сюжетним чи образним матеріалом, лаконізм, невеликий обсяг, оповідність, збереження хронотопу, ореальнення та осучаснення. У наступному підрозділі автор викшталтовує шеренгу драматургів “Маяковський – Брехт – Хікмет – Вишня – Незвал” і розглядає їх доробок з типологічного погляду, як синхронні та подібні явища, *“що відбивають у своїх національних письменствах спільні тенденції”* [с. 378].

Таким чином, дана розвідка виглядає струнким, продуманим типологічним дослідженням, в якому спочатку зроблено часткові конкретні порівняння, які і стають підвалиною для ширших висновків. Досить важливим стає розгляд питань щодо співвіднесення традиції та новаторства у драматургії. Саме своєрідність їх співприсутності та ідейно-інтелектуальна напруженість текстів В.Маяковського, Б.Брехта, Н.Хікмета, О.Вишні та В.Незвала дають можливість А.Р.Волкову поставити їх в один ряд. Не менш важливим і ґрунтовним є представлення дослідником творчої індивідуальності Т.Г.Шевченка. Використання Шевченком традиційного матеріалу, за висновком А.Р.Волкова, закладає нову традицію розробки ТСО у творчості наступних українських письменників, а також стає шляхом до художнього вирішення письменником актуальних філософських, політичних та релігійних проблем.

Таким чином, колективна монографія **“Традиційні сюжети та образи”**, незважаючи на певний еkleктизм та неповноту представлення теоретичних положень з компаративістики, особливо тих, що продиктовані сучасним станом науки загалом та порівняльного літературознавства зокрема, має величезну теоретичну і практичну вагу у царині нового представлення і переосмислення ролі традиційних сюжетів, образів, мотивів в

українській, слов'янській та світовій літературах. Автори всіма своїми розробками підтверджують тезу, висунуту на початку, про те, що *“традиційні сюжети, мотиви та образи в їх багатовіковому та багатонаціональному функціонуванні – явище модельне для теорії та історії світової літератури. На їхньому матеріалі можна – і доцільно – розглядати чи не всі літературознавчі аспекти”* [с. 2], що і було продемонстровано на широкому колі прикладів з різних національних літературних скарбниць та з огляду на значну історичну перспективу.

Прикрим залишається лише факт незначного тиражу даної монографії, яка б могла стати у пригоді літературознавцям, критикам, викладачам, аспірантам і студентам по всій Україні. Тож сподіватимемося, що незабаром доробок А.Р.Волкова, а я маю на увазі і **“Лексикон”**, і **“Традиційні сюжети та образи”**, побачить світ вдруге.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Традиційні сюжети та образи: Дослідження. – Чернівці: Місто, 2004. – 445 с.
2. Гром'як Р. Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії // Слово і час. – 2002. – № 8.
3. Досить широку панораму поглядів на цю проблему представлено в наступній роботі: Папкина Д.С. Типы литературных аллюзий // Вестник Новгородского государственного университета. – 2003. – № 25.
4. Див., наприклад: Нямцу А.Е. Традиционные сюжеты и образы в литературе XX века. – К., 1988; Нямцу А.Е. Миф и легенда в мировой литературе: Теоретические и историко-литературные аспекты традиционализации. – Черновцы, 1997; Антофійчук В.І., Нямцу А.Є. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. – Чернівці, 1997; Нямцу А.Є. Традиція у слов'янських та західноєвропейських літературах (проблеми теорії). – Чернівці, 2001; Нямцу А.Е. Основы теории традиционных сюжетов. – Черновцы, 2003; та інші.